

MİLLÎ KİMLİĞE GİDEN YOLDA AŞK: HALİDE EDİB VE MÜFİDE FERİT'İN İLK DÖNEM ESERLERİNE DAİR TEMATİK BİR İNCELEME*

LOVE ON THE ROAD TO NATIONAL IDENTITY: A THEMATIC STUDY ON THE EARLY WORKS OF HALİDE EDİB AND MÜFİDE FERİT

Ayşe Duygu YAVUZ YILDIRIM

Sorumlu Yazar/Corresponding
Author:

Dr. Öğr. Görevlisi, Galatasaray
Üniversitesi, Rektörlük, İstanbul,
Türkiye.

ORCID: 0000-0003-0456-9758

E-mail: a.duyguyavuz@gmail.com

Geliş Tarihi/Submitted: 21.03.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 13.05.2025

Kaynak Gösterim / Citation:
Yavuz Yıldırım, Ayşe Duygu
(2025). "Millî Kimliğe Giden
Yolda Aşk: Halide Edib ve
Müfide Ferit'in İlk Dönem
Eserlerine Dair Tematik Bir
İnceleme", Yeni Türk Edebiyatı
Araştırmaları. 17/33, 173-192.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.590>

* Bu çalışma, İhsan Doğramacı
Bilkent Üniversitesi Türk
Edebiyatı Bölümünde 2018
yılında savunulmuş olan
"Arzuyu Millileştirmek:
1909- 1928 Arasında Yazılmış
Romanlarda Kadın Kimliği"
başlıklı doktora çalışması
esas alınarak hazırlanmıştır.
İncelenen mesele, söz konusu
doktora tezinde Türkçe millî
edebiyat kanonunda zikredilen
diğer romanlarla karşılaştırmalı
biçimde daha geniş bir
perspektifle değerlendirilmiştir.

Öz

Erken Cumhuriyet döneminde milliyetçilik ideolojisinin izinde yazılmış romanlarda tematik olarak toplumsal ülkünün bireysel arzusunun önüne geçmesinin idealleştirilmesi beklenmektedir. Vatanperverlik ideali karşısında roman kahramanlarının sevgiliye duydukları aşkı ve arzuyu bastırdıkları, cinsiyetsizleştirilerek betimlendikleri kanısı yaygındır. Bu çerçevede literatürdeki genel kanı, birey-toplum ayrışması ile şekillenir. Fredric Jameson'a göre bu tür metinlerde bireyin yaşantısı, aslında bir ulusun politik ve tarihsel dönüşümünün alegorik ifadesidir. Ancak millî edebiyata has kimi roman örneklerinde bireysel ve toplumsal hedeflerin ayrıştırılmadan ilişkisellikte sunulabildiği görülmektedir. Bu okuma Halide Edib Adivar'ın *Yeni Turan* (1912) ve *Ateşten Gömlek* (1922) ile Müfide Ferit Tek'in *Aydemir* (1918) romanlarında aşk temasının ulusal kimlik söylemiyle ilişkisini Fredric Jameson'ın "ulusal alegori" teziyle tartışmakta; ancak bireyin psikolojik derinliğini silikleştiren bu teze eleştirel yaklaşmaktadır. Jameson, bireysel anlatıların zorunlu olarak toplumsal anlatılara dönüştüğünü savunurken, bu makalede bireysel arzusunun bastırılmak bir yana, toplumsal kimlik ediniminde rol oynadığı örneklerin de var olabileceğinin altı çizilir. Özellikle kadın karakterlerin özne arzularının, milliyetçi ideolojinin edilgen nesneleri değil, onu dönüştüren ve yön veren aktif birer özne olarak da romanlarda yer bulması, bu bağlamda önemli bir veridir. Aşk hem bireysel hem toplumsal düzeyde anlam üreten, cinsiyetlendirilmiş bir kimlik inşasının anahtarı hâline gelir. Böylece bu metinlerde, bireysel ve toplumsal olanın birbirini dışladığı, ilişkisellikte varlık gösterdiği içerikler öne çıkar.

Anahtar Kelimeler: Millî Kimlik, Aşk, Halide Edib Adivar, Müfide Ferit Tek.

Abstract

In the novels published during the early Republican era, which were influenced by the ideology of nationalism, it was expected that the social ideal would take precedence over individual desires. In the context of the prevailing ideal of patriotism, it is a prevalent belief that the protagonists of the novel subdue their affection and yearning for their significant others, and are portrayed in a manner that is devoid of eroticism. In this framework, the prevailing opinion in the literature is influenced by the dichotomy between the individual and society. According to Fredric Jameson, the life of the individual in such texts functions as an allegorical expression of the political and historical transformation of a nation. However, in select instances of novels belonging to the genre of national literature, an observation has been made of the presentation of individual and social objectives in a relational manner without the separation of the two. This reading delves into the interplay between the thematic elements of love and the discourse surrounding national identity, as evidenced in Halide Edib Adivar's *Yeni Turan* (1912) and *Ateşten Gömlek* (1922), and Müfide Ferit Tek's *Aydemir* (1918). It offers a critical perspective on Fredric Jameson's thesis of "national allegory," which, from this viewpoint, fails to adequately capture the psychological depth of the individual. Jameson's argument posits that individual narratives are inherently transformed into social narratives. However, this article contends that there are instances where individual desire, rather than being repressed, functions as a constitutive element in the process of acquiring social identity. In this context, it is crucial to note that the subjective desires of the female characters are not merely passive recipients of the nationalist ideology; rather, they act as active subjects that transform and direct it. The concept of love serves as a pivotal element in the formation of gendered identities, contributing to the creation of meaning at both the individual and societal levels. Consequently, in these texts, the contents in which the individual and the social are not mutually exclusive and exist relationally become prominent.

Keywords: National Identity, love, Halide Edib Adivar, Müfide Ferit Tek.

Extended Summary

This paper presents a comprehensive exploration of the theme of desire in the formation of national identity, with particular attention to the works of Halide Edib Adivar and Müfide Ferit Tek. In the context of Turkish nationalism from 1909 to 1928, this paper analyzes three significant works: Halide Edib Adivar's *Yeni Turan* (1912) and *Ateşten Gömlek* (1922), as well as Müfide Ferit Tek's *Aydemir* (1918). The analysis delves into the roles of male and female protagonists, alongside their romantic relationships, in shaping and embodying national ideals. Each novel highlights the interplay between erotic desire and the embrace of a collective national identity. The identities of the male protagonists in the novels *Yeni Turan* and *Ateşten Gömlek* are shaped by their individual desires and social ideals. The characters of Oğuz and Hamdi Bey evolve, becoming intertwined with nationalist ideals. Oğuz's adoption of the Turanist ideology, facilitated by his relationship with Kaya, results in his assumption of a leadership role within this ideological framework. Kaya's strong stance and activism are effective in Oğuz finding his own identity and becoming a political figure. While Oğuz strengthens his nationalist political goals with his love for Kaya, he also uses his love as a source of motivation to support nationalist causes. Similarly, Hamdi Bey endeavors to preserve his authority by fostering an emotional connection with Kaya. Confronted with her feminist stance, he grapples with his gender roles, leading to a profound internal conflict. While Hamdi interrogates his political power through Kaya's autonomy, he concurrently endeavors to cultivate a rapport with social ideals. A persistent tension exists between the identities of these characters, their love, and their ideals. This tension subsequently prompts a reevaluation of their true selves and social roles. The male heroes in *Ateşten Gömlek*, İhsan and Peyami appear as individuals who see love beyond their nationalist identities. In analyzing the character of İhsan, it becomes clear that his deep emotional bond with Ayşe surpasses both his strong sense of patriotism and his strong nationalist tendencies, which are foundational elements of his identity. His profound passion for Ayşe propels him to transcend the confines of war, demanding personal sacrifices that defy the conventional boundaries of conflict. This phenomenon serves to fortify his affiliation with nationalist ideals. On the contrary, another male character, Peyami, is characterized by a lack of political awareness at the beginning of the novel. However, following his encounter with Ayşe, he experiences a transformation, adopting a patriotic identity. Ayşe's nationalist stance and courage prompt Peyami to engage in introspection and a process of self-identity transformation. In the novel, Peyami's love for Ayşe functions as a catalyst that fosters his nationalist identity, thereby serving as a conduit between love and political awareness. The male protagonists in *Yeni Turan* and *Ateşten Gömlek* undergo a constant process of change and

transformation through the themes of love and nationalism. The impact of these desires, in turn, serves to shape their social identities while concurrently redefining their male roles. In this process, an effort is made to establish a balance between individual love and social ideals, thereby enabling the characters to evolve into multidimensional individuals. Adivar's novels make a notable point about the active participation of women in the national struggle, presenting characters such as Kaya, who serves as an inspirational figure for male characters. According to the text, characters who are deeply invested in their affections tend to undergo a profound passion that propels them towards nationalistic endeavors. This phenomenon exemplifies the intersection of personal love and national loyalty.

The novels examined strikingly reveal that the pursuit of a social identity shaped around national ideals remains a meaningless endeavor without a romantic longing and devotion to the idealized hero figure. In this context, all three deeply analyzed works favor a narrative that centers on characters' transcendental and intense emotional connections rather than an allegorical understanding of fiction, where individual narratives overlap with the nation's destiny. Consequently, the argument that deep human relationships, especially love, play a more fundamental role in the construction of social identity and in giving meaning to the national ideal is reinforced, rather than a dry and abstract glorification of national ideals. This approach offers a new perspective on national identity debates by emphasizing that national identity is not only a political and ideological construct but also shaped by individuals' emotional worlds and relationships. Although these novels are rooted in a social context, they notably focus on the individual's story. Particularly, how love and personal desires are embraced is a prominent theme in these works. In these narratives, where social events and limitations are felt in the background, the characters' inner worlds and their efforts to pursue personal passions constitute the essence of the novels. Thus, the condition of the individual expressing themselves and being in search despite social pressures is explored with literary depth.

Giriş

Halide Edib'in ve Müfide Ferit'in 20. Yüzyılın başında yazmış olduğu eserlerinde aşk temi, millî kimlik inşasında öne çıkan bir işleve sahiptir. Bu romanların bir arada ele alınmasının temel nedeni, milliyetçi ideallerin benimsenmesi sürecinde erkek kahramanlar kadar kadın kahramanların da milliyetçi figürlere yönelik arzularının belirgin bir rol oynamasıdır. Dolayısıyla, sadece arzulanan olmanın ötesine geçerek arzu duyan kadın kimliğinin bu metinlerdeki varlığı, kadınların özneliği ve özgürlüğü konusunda modernleşme süreciyle ilişkilidir. Toplumsal kimlik temsili içinde kahramanın arzuları ile mücadelesi romanların bağlamına taşınan bir meseledir. Milliyetçi ideallere bağlılıkla yaşamlarını sürdüren kahramanlar, aşk aracılığıyla bu ideallerini yeniden ele alır.

Halide Edib ilk dönem eseleri *Raîk'in Annesi* (1909), *Seviyye Talip* (1910), *Handan* (1912) ile modern ve millî kadın kimliğini tasarlamıştır. *Yeni Turan* (1912) ve *Ateşten Gömlek* (1922) eserlerinde ürettiği kadın kahramanları ise ilk dönem eserlerindeki kadın kahramanlara kıyasla siyasette aktif rol oynayıp cepheye gitmeleri hatta erkek karakterlere ideal toplumsal rol inşa etmede ilham vermeleriyle göze çarpar. Roman kahramanlarından Kaya, *Yeni Turan* eserinde, toplumsal kimlik inşa sürecinde Türklüğü Osmanlı kimliğinden üstün tutan milliyetçi bir perspektif sergiler. İslamiyet öncesi Orta Asya Türk toplumlarındaki kadın-erkek eşitliğinin Osmanlı toplumu için model teşkil etmesi gerektiğini savunan Kaya, bu ideal doğrultusunda Yeni Turan Partisi'nde etkin bir rol oynar. Kadınların kamusal alanda daha fazla yer almasını destekleyen Kaya, cinsiyet eşitliğine dayalı bir eğitim sistemini hedefleyerek bu yönde çalışmalar yürütür. Halide Edib'in *Yeni Turan* ve *Ateşten Gömlek* romanlarında millî idealin kahramanlar tarafından benimsenmesi, sevgiliye duyulan aşkla güçlenir. Duygusal bağ kurulmadan evvel, ulusal davaya adanma, topluma hizmet etme motivasyonu tam olarak gelişmez. Bireysel tutkular, millî ideallerin öncüsü olabilmektedir. Bu eserlerdeki aşk, bireysel bir duygu olmanın ötesinde toplumsal ideallere ulaşmada bir motivasyon kaynağı olarak belirginleşir. Örneğin, *Ateşten Gömlek* romanı, Millî Mücadele dönemindeki kadın ve erkeklerin vatan savunmasındaki azmini tasvir ederken, yer yer aşkın vatanseverlik idealini gölgede bıraktığı anlara da işaret eder.

Milliyetçilik idealinin işlendiği romanlarda kadın kahramanların cinsiyetsizleştirilmesi tezi de sorgulanmaya değer bir meseledir. Halide Edib Adivar'ın romanlarında kadın karakterlerin arzuları belirgin bir şekilde işlenir. *Yeni Turan* romanında Kaya'nın Oğuz'a duyduğu hisleri itiraf etmesi ve *Ateşten Gömlek* romanında Ayşe'nin savaş ortamında ilk kez İhsan'la tattığı aşk, kadınların duygusal ve fiziksel arzularının edebî aktarımda önemsenmesine örnek teşkil eder. Bu durum, dönemin toplumsal normlarına meydan okuyan bir yaklaşımdır.

Aşkın, millî bilinç kazanımında tetikleyici bir unsur olması, *Aydemir*'de de karşılaşılan bir izlektir. Hazin, erdemli bir idealistin; Demir'in tutkusu aracılığıyla Pan-Turanizm'i anlamaya çalışır ve topluma hizmet anlayışını benimser. Hazin'in arzularını tatmin edememesi, onu Demir'in idealleri ile avunmaya sevk eder. Ayrıca, Hazin'i arzulayan kocası Neyyir'in, onun beğenisini kazanma uğruna İtalyanlarla savaşa katılması ve ölümcül yaralarla dönmesi, karakterin duygusal arzularını gerçekleştiremeyince bu durumu milliyetçi aksiyonlarla telafi etme eğilimini vurgular. Bu bağlantı üzerinden Halide Edib'in eserleriyle birlikte, arzu dinamiklerinin cinsiyet rolleri ve milliyetçi kimlik üzerindeki etkilerini incelemekle bu çalışmaya başlamak yerinde olacaktır.

Yeni Turan'da Toplumsal Kimlik Belirleniminde Aşkın Rolü

Halide Edib, 1913 yılında Tanin Matbaası'ndan çıkan *Yeni Turan*'da Osmanlı

siyasi ortamının gelecekte (1932'de) nasıl bir dönüşüm geçirebileceğine dair özgün bir vizyon ortaya koyar. Roman, çok partili bir rejim çerçevesinde, "Yeni Turan" ve "Yeni Osmanlılar" partileri arasındaki rekabeti ve kadın kahraman Kaya'nın erkek karakterlerde yarattığı değişimi işler. Samiye adını taşıyan kadın kahraman, Turancılık ideolojisine olan bağlılığı nedeniyle kendisine Türkçe bir isim olan Kaya'yı seçer. Bu tercih, sadece kadın kahramanın bireysel kimlik inşasını değil, aynı zamanda Osmanlı kimliğinin reddedilerek modern Türk kimliğinin benimsenmesini simgeler. Türk milliyetçiliği içerisindeki yeni kadın kimliği, Osmanlı'nın haremdeki âtil ve tüketici kadın imgesine karşıt olarak, Türk erkeği kadar çalışkan ve "otantik" bir imajıyla örülmek istenir (Durakbaşı 195). Bu bakışla örtüşecek biçimde romandaki Kaya ile kadının toplumsal hayatın dışına itilmesi eleştirilmiş; kamusal alanda aktif rol üstlenen Türk kadını imajı yüceltilmiştir. Kaya, Turancılık ideolojisinin yayılmasında etkin bir figür olmanın yanı sıra aşkın da merkezindedir. *Yeni Turan*, milliyetçi unsurları barındırırken, toplumsal fayda bilincini kadın karakter üzerinden işlemesiyle dikkat çeker. Erkek karakterlerin idealist kadın kahramana duyduğu aşk, onların toplumsal kimliklerinde dönüşüme sebep olurken, aşk ve dava kavramlarının kurmacada birbirini destekleyebileceğini gösterir.

Roman, Kaya'nın akrabası Oğuz'u Turancılık ideolojisinden bihaberken gelecekteki lider olarak yetiştirmesi ve sonrasında gelişen olaylar etrafında şekillenir. Oğuz'un parti başkanı olarak Sultanahmet'te yaptığı konuşma sonrası tutuklanması, Kaya'yı çaresiz bırakır. Oğuz'u kurtarmak amacıyla babasının arkadaşı, Yeni Osmanlılar partisinin önde gelen ismi Hamdi Bey'den yardım ister. Hamdi Bey, Kaya ile evlenmesi karşılığında Oğuz'un serbest bırakılacağını vadederken, bu evliliği Yeni Turan partisini zayıflatmak ve Kaya'nın toplumsal etkisini ortadan kaldırmak için bir fırsat olarak görmektedir. Ancak Kaya'ya âşık olur ve romanın sonunda ideallerini terk edecek noktaya gelir: "Kaya yemin ederim Yeni Turan'ın cehennem olsa gelirim, hayatımı, prensiplerimi, her şeyimi bir küçük işaretle bırakıp gelirim!" (Adivar, Yeni Turan 141). Kaya, yaşamının merkezine Turancılık idealini yerleştirerek bu düşüncüyü topluma yaymayı amaçlamaktadır. Romandaki erkek karakterler, Kaya'nın bu idealinin gerçekleştirilmesinin ardından onunla aşk ilişkisine girmeyi umarak ona yaklaşmaktadırlar. Oğuz'un, "Zaten amaç, Turan yıllarından beri Kaya'nın aşkına götüren yol değil mi?" (Adivar, Yeni Turan 133-134). ifadesi, bu durumu pekiştirmektedir. Oğuz, Kaya'ya olan aşkı aracılığıyla ideolojik kimliğini kazanmış; Turancı idealleri, Kaya'nın babasından aldığı etkilerle şekillenmiştir. Kaya, partinin lideri olmasa da fikirleri ve eylemleriyle Yeni Turan'ın ortaya çıkışını sağlamış, gizli bir lider görünümü sergilemiştir. Asım, Hamdi Paşa'nın yeğenidir ve romanın anlatıcısıdır, dolayısıyla olay akışı daha çok bu karakterin merceğinden görülür. Asım, toplantıya katılan kadınlardan birinin Kaya'ya dair gözlemini şöyle aktarır: "Yeni Turan kadınlarında ahlaki ve sosyal devrim yapan; kadınları bir et, bir makine hâlinde çıkarıp erkeklere temiz, çalışkan bir arkadaş,

çocuklara ve bütün memlekete ana ve mürebbi yapmak için çalışan kadındır" (Adivar, Yeni Turan 31). Bu ifade, Kaya'nın Yeni Turan ile kadınların kamusal hayattaki yerini güçlendirme arzusuna işaret eder. Asım ise Kaya'yı gördüğünde onu şöyle tarif eder: "Bu bakışta katiiyen kadın ya da erkek, insana cinsiyet hatırlatan bir şey yoktu. Bu iki göz, kuvvetinden habersiz olduğu için direnilmesi zor iki isimsiz güçtü!" (Adivar, Yeni Turan 32). Kaya'nın etkileyici gözlerinde cinsiyete özgü bir niteliğin olmaması, ancak romanın ilerleyen bölümlerinde iki erkek karakter tarafından arzulanan bir kadın olarak algılanması, kadın karakterinin bütüncül bir analizinin gerekliliğini vurgular. Yalnızca anlatıcı Asım'ın bakış açısına dayanarak Kaya'nın cinsiyetsiz bir kadın temsili olduğu iddiası, romanın bütünündeki gerçekliği saptıracaktır.

Evlendikten sonra Hamdi Bey ile Kaya'nın ilişkisi romanda şöyle tasvir edilir: "[m]uhalefetin ve fırkasının muvaffakiyet ve aczine göre Kaya'ya karşı hadid hatta zulüm-kâr, bazen de bütün politika haricinde kendi kalbinin derin aşkına tutularak âciz, zebun ve niyazkâr[dır]" (Adivar, Yeni Turan 104). Hamdi Bey, bir siyaset adamı olsa da zamanla Kaya ile uyumlanmayı önemseyerek davranışlarını değiştirmeye çalışır, Kaya'yı rahatsız etmemek için evde siyaset bile konuşmamayı seçer. Mecliste kadınlara kamusal alanda eğitim hakkının tanınmasını içeren kanun teklifinin Hamdi Bey'in partisi tarafından reddedilmesi sonucunda Kaya, tepkisini odalarını ayırarak gösterir. Yeğeni Asım'ın odasında uyumak zorunda kalan Hamdi Bey, üç yıllık evliliklerinde eşinden hasta olduğunda dahi ayrılmadığını söyler (Adivar, Yeni Turan 104). Bu duruma dayanamayan Hamdi Bey, Kaya'yı ancak ortak ideolojik değerle kazanabileceğini fark eder ve yasa önerisini onaylar. Buna karşılık Kaya, şefkat ve merhametin ötesinde sevgi ve minnetle kocasının saçının üstüne barışma öpücüğü bırakır (Adivar, Yeni Turan 108). Kaya'nın, Hamdi Bey üzerindeki etkisini Hülya Adak, *Kadınlar Dile Düşünce*'deki "Otobiyografik Benliğin Çok-Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet" başlıklı çalışmasında her ne kadar memnun görünme de Kaya'nın eşi ile yatak odasını ayırmadığını ancak kadınların eğitime engel olduğunda artık kocasına bu tepkiyi gösterdiğini, bunun sonucunda ise ilgisizliği ile tükenen Hamdi Paşa'nın kadınların eğitime yönelik yasa tasarısını kabul etmesine değinir (Adak 174). Hülya Adak, bu zaferin ardında Hamdi Paşa'nın Kaya'ya cinsel zaafının etkili olduğuna dikkat çeker. Nitekim yeğeni Asım da amcasını kendini toplaması konusunda uyarırken her şeyin Kaya'dan ibaret olmadığını, parti içindeki gücünü geri kazanmasını ifade ederken bu düşkünlüğü eleştirir (Adivar, Yeni Turan 111). Bu kesitler, kadın kahramana duyulan aşkın, toplumsal ülküden önde tutulması içeriğini yansıtmaları bakımından önemlidir.

Oğuz'un Yeni Turan parti başkanı olarak siyasette aktif rol alması, karşı partiden Hamdi Paşa tarafından engellenmek istenir. Hamdi Paşa ancak Kaya kendisiyle evlenirse Oğuz'a engel çıkarmayacağını belirtince Kaya bu teklifi kabul etmek

zorunda kalır. Ancak Oğuz suikaste uğrar ve Hamdi Paşa, bu gerçeği Kaya'ya söylerse onu kaybedecek olmaktan endişe duyar, gerçeği saklar. Gerçek ortaya çıkınca ise onu kalıcı olarak kaybeder. Hem Oğuz hem de Hamdi Paşa, Kaya'yı siyasi ideallerinde önde görür. Kaya da farklı şartlarla Oğuz'da aşkı bulacağını ifade eder. Kaya, Turancılık ideolojini babası sayesinde edinmiş ve bu ideolojinin doktrinlerini Oğuz'a aktarmıştır. Oğuz'la bu idealleri topluma kazandırmaya gayret etmiştir. Romanın başında Hamdi Paşa'ya siyasi ideallerini Oğuz'dan önde tuttuğunu şöyle ifade eder: "Dünyada bir tek akrabam Oğuz Bey'den bile çok sevdiğim bu idealimi, bu inancımı elbise değiştirir gibi değiştireyim mi istiyorsunuz?" (Adivar, Yeni Turan 55). Romanın ilerleyen kısımlarında Oğuz'un ölümcül bir yara alması sonucunda Kaya kocasına öfkelenir ve ilk kez Oğuz'a olan hislerini ifade eder:

Ben Oğuz'u senin aşâğılık kalbinin hiç anlayamayacağı bir aşkla seviyorum. Ben ta kalbimin gözlerini ilk açtığı sabahtan beri onu canlı şeylerin güneşe ihtiyacı kadar büyük bir ihtiyaçla seviyordum. El ele yıllarca, günlerce rüyamızı görürken her gün her dakika kalbim ağzımda elim sonuna kadar onun elleri içine düşecek, başım sonuna kadar onun omzuna dayanacak anı nasıl bekledim bilir misin? [...] Ve nasıl iştirilmemiş bir özlemle ve yoksunlukla onun hayatı için aşkı feda ettim bilir misin? Bilemezsin. Çünkü alçak ve kötünün nefsinden başka dünyada iyilik, bir insanlık acısı, bir insan isteği olacağını hiçbir dakika hatırına getirmedi (Adivar, Yeni Turan 140).

Bu pasaj, Kaya'nın romandaki öznelliğini sadece arzulanan değil, aynı zamanda arzulayan bir figür olarak vurgular. Aşkını yaşatmak için feda eden Kaya, Turancılık ideolojisi ile aşk arasında bir denge kurmaya çalışır. İstemediği bir evlilik yaparak Oğuz'un ideolojik hedeflerini sürdürmesini sağlayan Kaya, ideolojik inancından vazgeçmemiş, siyasi hedeflerinin engellenmesini önlemiştir. Dolayısıyla, Kaya'nın fedakarlığı ideolojik davasından ziyade, Oğuz'a duyduğu arzuyu kapsar ve bu durum, Türk kültürü temelli eşitlik mücadelesiyle birleşerek eserin bütünlüğüne önemli bir katkı sunar.

"Çokuluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı" başlıklı çalışmasında Fredric Jameson, Batı merkezli olmayan Doğu imparatorlukları ve post-kolonyal Afrika ulus-devletlerini bir arada anmada "Üçüncü Dünya" tabirini kullanmanın getireceği problemlerden söz eder. Jameson, bu yaklaşımın, söz konusu bölgelerdeki kültürel ve tarihsel çeşitliliği ihmal edebileceğini vurgulayarak, eleştirel bir perspektif sunar. Ancak bu çeşitliğe rağmen çoğu bireysel içerik sunma iddiasındaki Üçüncü Dünya edebiyatının ülke siyasetinden nasibini alan toplumsal bir içerikle şekillendirildiği genellemesinde bulunur:

Üçüncü Dünya metinleri, hatta görünürde özel alana özgü ve gerçek bir libidinal dinamikle donanmış olanları bile, ulusal alegori biçiminde bir siyasal boyutu zorunlu olarak yansıtır: Özel bireysel yazgının öyküsü, her zaman kamusal Üçüncü Dünya kültürünün ve toplumunun kuşatma altındaki durumunun bir alegorisidir (Jameson 372).

Buna göre 20. yüzyılın başlarında üretilen Osmanlı romanı, "millî edebiyat" çerçevesinde, İmparatorluğun toprak bütünlüğünü koruma çabalarıyla ilişkilendirilerek incelenmelidir. Jameson'ın "Üçüncü Dünya romanı" kategorisine giren bu eserler, ulusal alegori dışında bireysel bir bağlamda değerlendirilemez. Örneğin *Yeni Turan*, "ulusal alegori" yaklaşımı çerçevesinde incelendiğinde, ana karakter Samiye'nin yaşamının merkezine Turancı ideolojiyi yerleştirmesi ve bu doğrultuda 'Kaya' ismini seçmesiyle ele alınabilir. Bu isim seçimleri de siyasi alegorinin parçası olarak toplumsal kimlik kodlarını yansıtır. Ana karakterin Arapça yerine; Türkçe isim seçmesi ideal kimlik politikasının göstergesidir. Kahramanın Osmanlı kimliğinden ziyade Türk kimliğini benimsemesi, imparatorluğun ulusçu bir yaklaşımla ve Türk kültürü ekseninde yeniden tanımlanması çabasını yansıtmaktadır. Aşk ilişkileri düzleminde de benzer alegoriler gözlemlenirken, Oğuz/Turancılık idealinden uzaklaşması beklenen kahraman, Osmanlıcılık ideolojisinin temsilcisi olan bir figür yönlendirilmektedir. Bu durum, dönemin siyasi ikliminde kadınların eğitim haklarının ötelenmesiyle ilgili göndermeler içermesi açısından da incelenebilir. Oğuz'a yönelik fanatik saldırı, Turancı ideallerin bağnazlıkla sekteye uğratılmasını temsil ederken, Kaya'nın Oğuz'un ölümüyle Hamdi Paşa'yı terk etmesi, Osmanlıcılığın yarattığı tahribattan kurtulma arzusunu simgeler. Bu olay, bireylerin kendi kimliklerini yeniden tanımlayarak Turancı idealler ekseninde yeni bir yol çizme çabasını ve toplumun geçmişin olumsuz mirasını aşarak milli değerlere yönelme arayışını yansıtmaktadır. Bu Jameson'ın bakış açısıyla romanın alegorik içeriği, libidinal, psikanalitik içeriği bastırmaz. Zira Hamdi Paşa, Kaya'ya olan arzusu nedeniyle temsil ettiği siyasi kimliğin değerlerini geride bırakma noktasına varır. Bu durum, anlatılan olayda toplumsal ideallerin ve politik kimliğin arka plana itilerek bireysel arzuların ön plana çıkarılmasını vurgular. Kahramanların kadın karaktere duyduğu aşk, kişisel duyguların politik hedeflere baskın gelmesiyle ulusal alegori tezini sorgulatır. Hamdi Paşa ve Oğuz'un Kaya'ya duyduğu yoğun arzu, onları siyasi kimliklerinden vazgeçmeye dahi hazır hale getirerek, romanın siyasi bir ütopya olmanın ötesinde ideolojiler üstü bir kadın hayranlığına odaklandığını gösterir. Bu aşk, kahramanların toplumsal rolleri ve politik idealleriyle çelişerek, bireysel arzuların baskınlığını ortaya koyar.

Kaya'nın Hamdi Paşa ile olan evliliği, Oğuz ve Turancılık ideallerinin güvence altında olması koşuluyla sürdürülebilir addedilir. Ancak Oğuz'a yapılanların gizlenmesi, Kaya'nın evliliğine dair duyduğu derin nefreti su yüzüne çıkarır ve eşini artık düşman olarak görmesine neden olur. Oğuz'a duyduğu aşk ise ideolojik birliktelikle yüceltilerek daha meşru bir zemine oturtulur. Kaya'nın cinsiyetini belirsizleştiren giyim tarzı, dönemin kadınların kamusal alandaki varlığına dair toplumsal endişelerini yansıtırken, Oğuz'un kadınların başını açtığı gerekçesiyle öldürülmesi de benzer kaygılara işaret eder. Bu durum, mahrem alana hapsedilmiş kadınların kamusal hayattaki giyim özgürlüğüne henüz hazır olmayan bir toplumsal yapıyı ortaya koymaktadır.

Ateşten Gömlek'te Vatanperver Kadına Duyulan Arzu

Millî Mücadele döneminin tarihsel atmosferi içinde Halide Edib'in *Ateşten Gömlek* (1922) romanında da *Yeni Turan*'da olduğu gibi kadın kahramana duyulan aşk, ulusal davadan ayrı tutularak hatta millî davanın önüne geçen bir önemde resmedilmiştir. Bu romanda ise Ayşe, memleketi için bağımsızlık mücadelesinin simgesi olmasının ötesinde, aynı zamanda millî davanın seyrini etkileyen derin bir aşk duygusu da uyandırmaktadır. Olay akışı, ağırlıklı olarak Peyami'ye ait günlük aracılığı ile sunulurken buna yer yer Ayşe'nin ona mektupları da eşlik eder. Bu mektuplar, kadın karakterin perspektifini sunması açısından önemlidir. İzmir işgal edildiğinde Ayşe oğlu ve eşinin katledilmesine tanık olur. Bu trajik olayın ardından, yaşam mücadelesi vererek İstanbul'daki akrabalarının yanına sığınmayı başaran Ayşe, derin bir acı ve kayıpla yüklü anılarını cepheye gidecek olanlara aktararak cesaret aşılamaktadır. Bu deneyimi, Anadolu'daki Millî Mücadele'ye katılımını güçlendiren bir motivasyon kaynağı hâline gelmiştir. Ayşe ile işgal edilen vatan toprağı arasında ilişki kurulur. *Dünya Edebiyatı Bağlamında Modern Türk Romanı: Kesişen Yazgıların Hikâyesi*'nde Azade Seyhan, Ayşe'nin "yaralı, istila edilmiş vatan alegorisi"nden zamanla cesareti, çabasıyla etrafındaki erkekleri savaşa gitmeye motive eden güce dönüştüğünü belirtir (Seyhan 83). Peyami başta önyargıyla kaçtığı Ayşe'yi yıllar sonra gördüğünde günlüğüne şu satırları yazar: "[K]olu bir bağ içinde simsiyah örtülü bir kadın. İçimden: -İzmir geliyor, dedim" (Adıvar, *Ateşten Gömlek* 39). Ayşe ile işgal edilen İzmir arasındaki koşutluk, kahramanın şu ifadesinde de mevcuttur: "Koyulaşmış yeşil, esmer gözleri etrafındaki siyah kirpikleri, yaslı İzmir'in zeytinliklerini örten yas örtüsü gibiydi" (Adıvar, *Ateşten Gömlek* 39). Ayşe Gül Altınay tarafından derlenen *Vatan, Millet, Kadınlar* kitabında çevirisiyle yer alan Afsane Najmabadi'nin "Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak" başlıklı yazısında geç uluslaşma deneyimi olan toplumların edebî metinlerinde vatan toprağının "sevilip adanılacak, sahiplenilip korunacak, uğruna ölünp öldürülecek" (Najmabadi 132) anne ve sevgiliye benzetilmesi üzerinde durur. Afsane Najmabadi, Benedict Anderson'un *Hayalî Cemaatler* kitabına referans vererek henüz hayalî olan ulus kavramı için insanların cepheye gitme motivasyonunu ancak bu örtüştürmeyle edineceğini ileri sürer. Sınırlar ise haritacılıkla çizilen bir coğrafyayı imlemek yerine aşk-ayrılık poetikasıyla inşa edilen cinsiyetli bir "coğrafi beden (geobody)"e işaret eder (Najmabadi 130). Vatan toprağı, sevgili ile örtüştürüldüğünde yeni ulus-devlete aidiyet hissetmek mümkün hâle gelecektir. *Ateşten Gömlek*'teki Ayşe de benzer biçimde temsil edilir: "Ah, sevgili ve ateşli İzmir! Seni Ayşe'de mi görüp ateşe gidiyoruz; yoksa Ayşe senin kızın olduğu için mi bizi yeşil İzmir'e kızıl kanlarımızı akıtarak sürüklüyor?" (Adıvar, *Ateşten Gömlek* 84). Erkek kahramanlar için her türlü tecavüze karşı savunulması ve bağımsızlığının korunması gereken bir alan olarak vatan toprağının kurgulanması bu temsille daha kolaylaşır. Nira Yuval-Davis, "kadınların topluluğun şerefine taşıyıcısı" olarak da temsil edildiklerine

dikkat çeker (Yuval-Davis 95). Nitekim bayrağa hakaretle kadına hakaretin aynı görülmesi de bu savı destekler: "Türk kadınının azametini çekemeyenlere, yerde süründürenlere ordumuz aynı ihtirasla ceza etmeyi istemeyecek mi? Kadına hakareti, bayrağına hakaret gibi düşünmüyor mu?" (Adivar, Ateşten Gömlek 72). Henüz kurulmamış bir ulus-devletin sınırlarını korumada kadın kahramanla vatan toprağı arasında kurulan bu ilişki seferberlik fikrine güç katar. "İzmir mücadelesinin mukaddes bir alâmeti" (Adivar, Ateşten Gömlek 80) addedilen Ayşe, düşmanın elinden kurtarılacak kutsal vatanla eşdeğerdir. Kadın kahramanın bedensel çekiciliğine yapılan vurgu ise onu kutsallık atfedilen bir vatan alegorisi olmanın ötesine taşır. Bunu Peyami'nin şu tasviriyle gözlemlemek mümkündür: "[Y]üzünün gözlerinden de şayanı dikkat olan parçasını, Oscar Wilde'ın dediğı gibi 'Fil dişi saplı bir bıçakla açılmış bir kızıl nar' gibi dudaklarını gördüm. Büyük biçimli, kırmızı dudaklarının ve arasındaki sedef gibi sağlam beyaz dişlerinin nihaysiz bir kudreti, zenginliği vardı" (Adivar, Ateşten Gömlek 80). Peyami, Yunan mezalimi sonucunda çocuğunu ve eşini kaybeden Ayşe'den söz ederken ruhsal durumu yerine fiziksel özelliklerine yoğunlaşmayı sürdürür: "Ayşe'nin dudakları, Adem oğlunun dünyada bulduğu bir meyve, tutkulu karanfil ve nar çiçeklerini akla getirirken" ateşten gömleği giydirenin sadece vatanperverlik değil; doğrudan kadına duyulan aşkın ve arzunun tezahürü olduğunu düşündürür (Adivar, Ateşten Gömlek 47). Peyami'ye göre Ayşe, güzel değilse de her erkeğı tesiri altına alabilecek bir çekiciliğe sahiptir. Cepheye gitmeden önce "silik, cansız bir Hariciye memuru" (Adivar, Ateşten Gömlek 17/2) olan Peyami, Anadolu'dan gelen Cemal ve kardeşi Ayşe ile tanışmadan önce apolitiktir. Cemal'in Peyami için teoride yarattığı vatanperverlik ülküsü, Ayşe'nin yarattığı hisle pratiğe dökülür ve İstanbul'daki varlıklı, konforlu hayatını geride bırakıp cepheye gitme arzusunu ateşler. Sakarya'da uzuvlarını kaybeden Peyami, günlüğünde geçmişte apolitik olduğu için günah çıkarır ve artık değiştiğini, vatani için bedel ödediğini gösteremediğinden içinde ukde hisseder. Zihninin içinde Ayşe ile konuşup ona kendini kanıtlamayı umar ancak Ayşe artık hayatta değildir. Peyami, tüm uzuvlarını kaybetse de İzmir için savaşağı yeminin eder (Adivar, Ateşten Gömlek 54). Peyami'nin millî ülkeye sarılmasının nedeni, ulusa düşkünlüğü yerine Ayşe'ye aşkıyla örtüştürülür. Peyami'ye kıyasla İhsan ise hâlihazırda zaten cepheye gidip savaşıma ülküsüyle millî davaya hizmet etme yolundadır. Peyami, kuzeni Ayşe'nin İhsan'a baktığı gibi kendisine aşkla bakmasını ister (Adivar, Ateşten Gömlek 97/7). Peyami'nin platonik aşkına karşılık Ayşe'nin arzulananın dışında arzulayan özne konumu içinde betimlenişini kanıtlaması bakımından bu alıntı önemlidir. Her ne kadar Ayşe'yi vatana ömrünü adamakla anımsamayı istese de Ayşe bu tahayyülle sınırlı bir karakter değildir. İhsan da Ayşe'ye olan arzularını ifade ederken bilhassa vatanperverlikten ayrıışan bireysel arzularının etkisini aktarır:

Sözün kısası, senin gibi, herkes gibi ben de Ayşe sıtmasına tutuldum, fakat ötekiler gibi ben sadece sırtımı ateş kamçısının darbesine verip İzmir'e

doğru yürümedim; herkes İzmir'e doğru giderken ben Ayşe'ye doğru gittim. Ordunun haricinde hiçbir kuvvete inanmayan ben, ihtilâlin icabatı diye çeteler idare ettiğim zaman hep Ayşe'yi düşündüm (Adivar, Ateşten Gömlek 169-170).

İhsan'ın bu ifadesi, *Yeni Turan*'daki Oğuz'un Kaya'ya hislerini aktarıırkenki "Zaten amaç, Turan yıllarından beri Kaya'nın aşkına götüren yol değil mi?" (Adivar, *Yeni Turan* 118). cümlesini çağırıştırır. Hatta İhsan bu aşkla ordudaki görevini bile bırakabileceğini söyler: "Ben, demir gibi şeref ve haysiyete bağlı asker, utanmadan itiraf ederim ki, o bir gün bana "Muhârebeden kaç!" diyeydi, beş dakika sonra beynimi kendi elimle parçalamak şartıyla o söyledi diye hatt-ı harbi [savaş hattını] terk ederdim" (Adivar, Ateşten Gömlek 169). Halide Edib'in bu çalışmada yer verilen iki romanında da memleket aşkı, kadın kahramana duyulan aşktan ayrıştırılır. Dolayısıyla kadın kahramana duyulan arzu, her şeyin üstünde tutulur.

İhsan başta saygı duyduğu Ayşe'yi zaman içinde tutkuyla sever. Hatta bu uğurda Peyami'ye cinayet işleyebileceğini söyler: "Son ayrıldığımız günü hatırlıyor musun? Bir an yalnız kalıp içimde kopan kıyameti ona söyleyebilmek için seni öldürmeyi bile kurmuştum." (Adivar, Ateşten Gömlek 169). Ayşe'nin hastabakıcılık yaptığı İkinci İnönü Savaşı'ndaki karşılaşmalarına kadar aşkını başka birlikteliklerle bastırmayı dener ve sonunda ilişkilerden bütünüyle kopar: "Anladım ki Ayşe'nin maddiyetini hatırlatan neye temas etsem Ayşe olmadığını anladığım an, Ayşe için arzum, Ayşe için iştiafım azıyor, kabarıyordu. Nihayet bir papaz gibi perhizkâr ve iş içinde yaşamaya karar verdim" (Adivar, Ateşten Gömlek 172). Yaralandığında tesadüfen karşılaştığı Ayşe'yle hislerini nihayet paylaşmak ister. Kaybettiği eşi "Mukbil Bey'in silik yüz[nün] Ayşe'de aşk uyandırmamış olduğunu an[layan] [İhsan], [Ayşe'nin] köylerde kolları[n]ın arasında sıkıdığı kızlardan daha bâkir, daha dudakları busenin yıldırım râşesini duymamış" olduğuna sevinirken aşk ve cinselliği Ayşe'ye ilk kez tattırmak arzusunu şöyle dile getirir: "Onun hakiki sahibi ben olacak, ihtirasımın, cennetimin bütün hummasını ona telkin edecektim" (Adivar, Ateşten Gömlek 174). İzmir'e giren ilk birlik olması hâlinde Ayşe'nin onun olması sözünü almak ister. Burada da kadın bedeni ve vatan coğrafyası örtüştürülür. İzmir'in kurtuluşu haricinde bir şeyi düşünmeye hazır olmadığını söylediğinde bile İhsan yarasını parçalayacak denli Ayşe'yi arzular:

Avcıdan kaçmak isteyen vahşi bir geyik gibi etrafını arıyordu. Silkindi, mantosunu kaptı, kaçıyordu. Ben o zaman vahşetle, cinnetle göğsümün sargılarına parmaklarımı geçirdim, sargıyı, sonra yaramı parçalamaya başladım. Acı filân kalmamıştı. Nihayetsiz bir acı ve dalga vardı. O hemen koştu, kollarımı yakaladı. Yarımdan fişkırın kan, ağzıma kadar geliyordu. Kollarımı boynuna doladım. Dudaklarımı yakıp vücuduma giden sıcak sarhoşluk kanımdan mı, onun dudaklarından mı bilmiyordum; lezzetinin mislini bir daha tatmak kabil olmayan dudaklarını kaç defa öptüm bilmiyorum. Bir sene oluyor. Dişleri hâlâ hâtırasıyla kızgın bir bıçak gibi beni ikiye bölüyor,

hâlâ o dakikada gibi vücudum eriyor (Adivar, Ateşten Gömlek 176).

Böylece vatanperver ülkü etrafında birleşen iki kahraman, aşkları ve bedensel arzularından bağımsız resmedilmez. Vatanı kurtarma motivasyonunun kökeninde ise sevgiliye kavuşma arzusu yer alır. Vatanperverlik ülküsü aşktan bağımsız olarak içerikte kutsiyet atfedilmiş, dünyevi ve bedensel olmayan bir betimleme ile sunulmaz. Benzer biçimde Ayşe de İhsan'ı gördüğünde solgun yüzü kızarır, aşkı ailesi için tuttuğu yası geride bırakır:

Ayşe'nin gözlerinde hayat başlıyordu. Mahpus olduğu yeis ve zulmet içinde, gözlerinden ruhuna İhsan, sarı küçük bir güneş gibi giriyordu. Onların anı ve ilk nazarlarından, biraz birbirini uzun tutan ellerinden, odada aydınlık ve sıcaklık olmuş gibi bir hava hâsıl olmuştu (Adivar, Ateşten Gömlek 56).

Bu kesitte kadın-erkek arasındaki aşk ilişkisinin tek taraflı olmadığı çıkarsanabilir. Bununla beraber kadın kahramanın arzulanmakla birlikte arzuladığı şu alıntıyla daha görünür kılınmıştır: "Ayşe'nin gözleri fırtına bulutları altındaki güneşe benziyordu. Bir an ateşli, bir an simsiyah. Anladım ki, ilk defa kadınlık izzetinefsine memleket aşkı mağlûb oluyor" (Adivar, Ateşten Gömlek 98). Bireysel özlemlerin memleket aşkına galip gelmesi özel alanın toplumsalla ayrıştırıldığına göstergesidir. Diğer yandan da kadın kahramanın arzularının açığa çıkarılması sonucunda cinsiyetsiz biçimde sunulmasının önüne geçilir. Nükhet Sirman, *Ateşten Gömlek* (1922) ve *Vurun Kahpeye* (1926)'de aşkın vatan, aile, toplum sevgisi ile kontrolünün sağlandığını ve millete boyun eğdiğini vurgular (Sirman 242). Oysaki Ayşe geleneksel biçimde âşık olmadan evlendirildiği kocasında bulamadığı hisleri İhsan'da bulur. Hatta bu hisleri romanda görev aşkına galip gelmiş olarak betimlenir. İdeal kadın kahramanın arzularını büsbütün feda etmesi yerine; erteleme söz konusudur. Anadolu'yu kurtarmak için öpüşüp ayrılırlar ve Ankara treninde iki âşık karşılaşır. O anın içinde Ayşe, İhsan'ı nişanlısı olarak görür (Adivar, Ateşten Gömlek 179). Kadın kahramanın aşkı sahiplenışı bu kesitten de çıkarsanabilir.

Cemal'in hatalı bir çıkarımı üzerine Ayşe, İhsan'la ilgili yanlış bir kanıya kapılarak aralarına mesafe koymuş ve onu kuzeniyle evlenmeye teşvik etmiştir. Bu durum İhsan'da reddedilmişlik hissi uyandırarak cepheye kırık bir kalple gitmesine neden olmuştur. İhsan'ın şehit düşmesi ise Ayşe'yi derinden etkilemiş ve onu cepheye gitmeye sürüklemiş, ancak bu girişimi hayatına mal olmuştur. Ayşe'nin İhsan'a karşı beslediği derin duygular, ölüm haberi karşısındaki tepkisiyle açıkça ortaya çıkmıştır. İkisnin aşkına dair pek çok anıya tanıklık eden Peyami, beraber şehit düşmelerini de bir kavuşma addeder: "Zannediyorum ki kalkıp beyaz kollarını İhsan'ın boynuna dolayacak ve Eskişehir'de verdiği kanlı buseyi itmam edecek. — İşte birbirinizi aldınız. İzmir'e girdiniz! [...] Bana İhsan'la Ayşe evlenmişler gibi geldi" (Adivar, Ateşten Gömlek 213). Kurtuluş Savaşı döneminde kaleme alınan bu romanda yazar, gözlemlediği trajik süreci yansıtırken vatanın işgalden kurtarılmasının önemini vurgulasa da, romantik aşkın rolünü de

göz ardı etmemektedir. Erkek kahramanlar, kadın kahraman tarafından itibar görmek amacıyla vatan sevgisini sahiplenir ve arzularının itirafında aşkın her şeye galip geldiğini gösterirler. Kadın kahramanlarınsa arzularını cinsiyetsizlik kalkaniyla gizlemesi ya da aşka teslim olmaktan bütünüyle geri durmaması söz konusudur.

Halide Edib'in iki romanında da aşk, karşı cinsi harekete geçiren en önemli değerdir. Oğuz'u Turancılık ideolojisiyle tanıştıran parti lideri olmaya taşıyan Kaya, muhalefet partisinin lideri Hamdi Bey'i ise fikirlerini sorgulamaya iter. Ayşe ise savaşa gitme niyeti olmayan apolitik akrabası Peyami'de uyandırdığı hayranlık ve aşkla onu cepheye gitmeye sevk eder. Her iki romanda, erkek karakterlerin kadına olan aşkları sayesinde ideolojik kimliklerinin dönüşüm sürecine girdiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, bireysel aşk ile toplumsal kimlik arasındaki ilişki, birbirlerinin varlığında nedensellik üretebilmektedir.

Erken Cumhuriyet ve Cumhuriyet'in modernleşme projesinde kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit biçimde yer almalarının koşulu birçok çalışmada cinsiyetsizleştirilmeleri beklentisi etrafında ele alınır. Deniz Kandiyoti ile başlayan bu saptama, başka çalışmalarda tekrar edilir. Halide Edib'in bu dönemdeki makbul kadın kahramanları iffetli ve vatanperverlikleri ile cinsiyetsiz ve kadınlıklarından uzak betimlenir (Kandiyoti 161). Bu kadınlar millet adanmışlıkları ile idealize edilir (Sirman 241). Kamusal alanda yer alma koşulları, bedenselliklerinden çok; zihinleriyle öne çıkmaları ile mümkündür (Aksoy 76). Bu düzende kadınlara biçilen rollere bakıldığında çeşitlemeye gidilmesi hâlinde en geniş spektrumu Aksu Bora çizer: "kurban, fettan, gurur duyulan kız evlatlar"a rastlanır (Bora 7-15). Mevcut literatür etrafında Halide Edib'in bu çalışmaya konu edilen romanları mercek altına alındığında ise iddia edilenin aksine kadın kahramanların vatanperverlik çatısı altında karşı cinse arzularından vazgeçmediğini, hatta karşı cins tarafından vatanperverliği aşan biçimde arzulandıklarını da gözlemlemek mümkündür. Kadın kahramana duyulan aşk, memleketi işgalden kurtarıırken bile öne çıkarılır. Bu bağlamda romanın ismi de Ayşe'ye duyulan aşkla ilişkilidir (Binyazar 24-71). İhsan giydiği ateşten gömlekle Ayşe'ye olan aşkını tüm davalardan özge ve önde görür. Bu dolayında erkek karakterler, sadece vatan sevgisine değil; kadınlığıyla da arzuladıkları figürlere olan serenadlarıyla kadınların cinsiyetsizleşme meselesini yeniden düşünmemiz gerektiğini anımsatırlar.

Böylece Fredric Jameson'ın "ulusal alegori" kavramı *Ateşten Gömlek* çerçevesinde incelendiğinde, Ayşe karakteriyle işgal altındaki Osmanlı topraklarının simgeleştirildiği söylenebilir. Romanda Peyami'nin anlatımıyla Osmanlı bürokrasisinin işgal karşısındaki dönüşümü alegorik bir düzlemde vatanseverliğin uyanışını simgelerken, İhsan'ın Millî Mücadele'ye adanmışlığı Kuvâ-yi Millîye ruhunu yansıtır. Ancak İhsan'ın Ayşe'nin etkisiyle cephe görevinden vazgeçme olasılığı, bireysel arzuların ulusal hedeflerin önüne geçmesinin potansiyel

sonuçlarına işaret eder.

Aydemir'de Aşkla İnşa Edilen Millî Kimlik

İlk olarak *Türk Kadını Mecmuası*'da yayımlanan Müfide Ferit'e ait *Aydemir* (1918), 19. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusyası'nın Türkistan'ı işgali sonucu bölgedeki Türklerin asimilasyonunu engelleme amacını taşıyan bir kahramanın milliyetçi ülküsünü içerir. Romanın başkarakteri Demir, bu ulusal kimlik bilinciyle Türkistan'a yönelirken, Hazin ile yaşadığı aşk hikâyesi de anlatıya eşlik eder. Ancak, Demir, aşkını itiraf edemez. Hazin'in Neyyir'le evlenmesi, bu aşkın gerçekleşme ihtimalini ortadan kaldırır. Sonraları Hazin, Demir'e duyduğu aşkla Türk Ocakları'na katılır ve Demir'in ülküsünü üstlenerek Türkistan'a giderek Rus zulmüne karşı mücadele eder.

Milliyetçi kimliğin inşasında aşkın rolü kadar anne-oğul ilişkisi de etmendir. Demir, babasının ölümünden sonra annesi ile Sinop'a yerleşir. Türk dünyasının birleşmesi idealine dair Turancılık görüşüyle tanışmasını annesine borçlu olduğunu ifade eder (Tek 45). Annesinin kendisine aşıladığı tarih bilinci, vatan sevgisinin uyanmasını sağlar. Bu düşünce, onun kimliğini ve dünya görüşünü şekillendiren önemli bir etken olur. Annesinin kaybı sarsıntıya yol açar, teselliye geçmiş Türk beylerinin destansı hikâyelerinde bulur. Demir'in Türk birliğinin sağlanmasına sarılmasını doğuran neden, tüm aile üyelerini kaybetmesidir. Nurseli Yeşim Sünbüloğlu, romanın içeriğini değerlendirirken Demir'in ancak bu ailevi bağından özgürleşerek vatana kendini bütünüyle adamasının mümkün olduğundan söz eder (Sünbüloğlu, 509-537). Anne figürünün milliyetçi söylemin benimsenmesindeki kritik rolü, ideolojinin kadın karakterler üzerinden aktarıldığını ortaya koymaktadır. Demir'in annesizliğinin yarattığı boşluğu Türk birliği idealiyle gidermesi, Hazin'in de Demir'in sevgisinden mahrum kaldığı anlarda aynı idealde teselli bulmasıyla örtüşmektedir. Romanın tematik içeriğine göre karakterlerin milliyetçi ideolojiyi yaşamlarının merkezine yerleştirmeleri, tatmin edilmemiş duygusal ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Anne veya sevgili figürüne duyulan özlem olmaksızın, karakterlerin milliyetçi davaya yönelimleri kurguda gözlemlenmemektedir. Demir'in İstanbul misyonu ve Hazin ile kurduğu derin ilişki, annesinin kaybıyla hissettiği sevgi arayışını tetikleyerek milliyetçi idealinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, Demir'in karşılaştığı içsel çatışma, vazifesine olan bağlılığının güçleşebileceğinin kaygısını beraberinde getirir:

Fakat ben yine kendi irademe, kuvvetime emin, sizin yanınızda yaşamak cesaretini gösteriyordum; lâkin o gün...sizin ilahi gözleriniz karşısında eridiğimi, benliğimi, irademi, kararımı, kudretimi kaybettiğimi anladım... [...] Sizin o ilahi nazarınız karşısında artık isyanlarımın, çılgınlıklarımın önüne geçemeyeceğimi anladım. Mutekit, mümin önünüzde secde edecektim... kaçtım! Kaçtım çünkü günahkâr oluyordum... çünkü artık emelime hiyanet edecektim (Tek 50-51).

"Emel" adını verdiği milliyetçi davaya yönelmesinin temelinde, Demir'in annesini kaybetmesi yatmaktadır. Bu durum, Demir'in derin bir duygusal ihtiyaç duyduğu anne sevgisini Hazin'in sevgisi ile ikame etme çabasını gözler önüne serer. Roman, bireyin ideolojik kimliği ile özel hayatı arasında bir çatışmanın varlığını yansıtırken, aşk ve davanın birbiriyle yer değiştirebileceği düşüncesini de içerir. Demir'in annesi hayattayken eyleme geçmemesi, sevgi ve arzuların varlığında davanın ikinci planda kalacağını göstermektedir. Aşkın, milliyetçi söylemle çelişen bir unsur olarak sunulması, romanda bu iki kavramın bir arada var olamayacağını ortaya koyar. Bu bağlamda, Demir'in millî davaya sarıldığı zaman insani duygulardan yoksun olduğunu belirtmesi, aşkın ve arzusun bastırılmasının kaçınılmaz olduğunu vurgular. Dolayısıyla, aşk ve dava ayrı, bağımsız kavramlar Demir'in zihninde yer alırken aşk bastırılması gereken bir duygudur: "Kalbim ebedi bir aşkın, insaniyet aşkının ateşli şevkiyle çarparken niçin başka teheyyüçlere, hodbin ıstıraplara, şahsi emellere de sığınak olabiliyor...[...] İrk emelini tanıyalı bütün şahsi hisleri gördüm zannediyordum. Hepsini yenebileceğime kani idim. Yanılıyor muyum? Halbuki ben o sükuneti emellerimle kazanmıştım" (Tek 45). Davanın, aşktan bağımsız ve özerk bir şekilde geliştirilmesi beklense de burada dava, kaybedilen sevgi veya arzu ile dolaylı bir telafi aracı olarak ortaya konmaktadır.

Millî ülkünün aşkın yerine geçmesi meselesi, Hazin'in hikâyesi aracılığıyla derinlemesine incelenebilir. Hazin ve Demir'in çocukluk aşkı, itiraf edilemeyen bir sır olarak kalmıştır. Nevin'in Paris'teki tıp eğitimi ve babalarının Ankara sürgünü, ailenin dönüşünü zorunlu kılar. Meşrutiyet döneminde Nedim Paşa'nın eski düzene duyduğu özlem roman boyunca hissedilirken, Neyyir'in Hazin'e olan tutkusu evlilik teklifiyle sonuçlanır. Ancak, bu reddedilince Neyyir'in intihar girişimiyle padişah devreye girer ve Hazin, istemediği bir evliliğe zorlanır. Tüm bu zorluklara rağmen, Hazin'in Demir'e duyduğu özlem ve umut aşkını derinleştirir: "Onu ilk gördüğü anda kalbinin bütün ıstıraplarını ona anlatacağını ve sonra herkese rağmen onun olacağını anladı. Demir'in aşkı önünde tıpkı vakti gelip de hazan rüzgârı önünde düşen bir yaprak gibi iradesiz, kuvvetsiz, muti (boyun eğen) ve memnun düşecekti" (Tek 52-53). Hazin, Demir'in aşkına sahip çıkıp başkısıyla evlenmesine engel olmasını ister ancak bu olmaz. Neyyir ile "izdivac[ı] hayatına hiçbir değişiklik getirme[z]. Neyyir'i ve aşkını teferruat sırasına at[ar]. [K]endi aşkından ve elemelerinden başka bir şey düşünem[ez]" (Tek 53). Tıpkı *Yeni Turan*'daki Kaya gibi istemediği bir evliliğe itilen Hazin, eşiyile temas kurmaya gönüllü değildir. Hatta Hamdi Paşa ile Kaya'ya kıyasla Neyyir'le daha mesafeli bir ilişki kurduğu söylenebilir.

Hazin'in babasının davetinde karşılaşan Demir ve Hazin arasındaki etkileşim, aşk acılarının yanı sıra toplumsal kimliklerine dair derin izler taşır. Demir'in Azerbaycan ile İran'a seyahati çevresindekilerin moda olarak gördüğü Avrupa ülkelerini gezmeye tercih etmesi ve Osmanlı'dan önce Türk kimliğine vurgusu

yadırganır. Demir ise Mazenderan seyahatindeki Türklerde gördüğü milliyetçilik duygusunun Osmanlı'da eksikliği dile getirir. Hazin ise, davette İttihat ve Terakki'yi savunanlara karşı, tek partinin demokrasiye engel teşkil edeceğini, çok partili bir sistemin denetleme mekanizması oluşturacağını savunarak siyasi vizyonunu ortaya koyar. (Tek 31). Bu fikir *Yeni Turan*'daki çok partili rejim ideali ile bağdaşır. Hazin, Demir'in idealine kıyasla İstanbul'daki manevi boşluğu ve Anadolu'daki maddi yoksulluğu vurgulayarak, her iki coğrafyada da topluma fayda sağlamanın gerekliliğini savunur. Bu tespitiyle, siyasi arenada pasif kalmak yerine, birikimini fikirleriyle ortaya koyar. Ancak, bu yönde harekete geçmesi, Demir'in aşkı ve ideallerine duyduğu bağlılık sayesinde mümkün olur.

Demir, Anadolu'daki sefaletin çözümünün yalnızca eğitimle değil, hükümetin çabalarıyla ve sermaye ile mümkün olacağına inanmaktadır. Romanda, Türkiye'nin henüz işgal edilmediği bir dönem ele alınır. Demir, Rus işgali altındaki Kuzey ve Doğu Türkleri için bir çözüm bulmanın öncelikli hedefi olduğunu ifade eder. Hazin ise yazışmalarında Demir'in ideallerine karşı şahsi görüşlerini dile getirmez; bunun yerine, sevdiği adamın aşkının yarattığı boşluğu bastırmak amacıyla onun ideallerine sarılır. Demir, İstanbul'daki Türk Ocağı'na Hazin'i görevlendirmeyi planlar. Böylece Demir, Türklüğü yaymayı Hazin'in de öncelikli görev olarak benimsemesini ister. Hazin'in ilgisizliğinin yarattığı hüznle Neyyir savaşa gider. Neyyir Trablusgarp'ta, Hazin İstanbul'da, Demir ise Türkistan'da aşk acısını bastırmak için kendilerini topluma adama yolunu seçer. Bu uğurda Hazin, okulda dersler vererek Platon, Nietzsche ve Karl Marx gibi düşünürlerin fikirlerini yerel bağlamda yorumlayıp işgalin getirdiği travmayı aşmada yardımcı olmaktadır. Amacı, öğrencilerine millî sevgi, insaniyet ve topluma hizmet bilincini aşılayarak, onların gelecekteki yaşamlarına anlam katmaktır: "Artık umutsuz aşkı, tesellisiz elemeler, vatanın yaralarıyla sızlayan kalbinin heyecanları aynı gayeyi bulmuşlardı. Mektep! Demir'e veremediği hayatını, onun emeline veriyordu." (Tek 58). Hazin'in Demir'e duyduğu özlem, Türk Ocakları için çalışma azmiyle anlamlı bir teselliye dönüşerek bireysel arzu ile milliyetçi ideal arasında bağ oluşturur. Âşık olduğu kişiyi rol model alması, aşk ve dava arasındaki görünür zıtlığın derinlerde bir neden-sonuç ilişkisi barındırabileceğini gösterirken, bu durum sadece Hazin ve Demir'i değil, aynı bağlamda Neyyir'i de benzer özelemlerin etkisine sokabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Trablusgarp Savaşı'ndan travmatik bir şekilde dönen Neyyir, Hazin'in ilgisini çekmek ve onun tarafından çocuk gibi görülmekten kurtulmak ve görülmek ister. Neyyir'in vatanseverlik hedefinin ardında aslında Hazin'e olan derin sevgisine karşılık bulamayışı olduğu anlaşılır. Bu içerik de romanda bireysel aşkın, millî ülküden daha baskın bir tema olduğunu vurgular.

Neyyir'in savaş meydanlarından kahramanlıkla dönme arzusu, karısının sevgisini kazanma umuduyla birleşerek, geleneksel erkeklik rollerinin toplumsal beklentilerini yansıtmaktadır. Ancak, vatan savunmasının ötesinde,

sevdiği kadının takdirini kazanma çabasının ön plana çıkması, fedakarlık ve kahramanlık kavramlarının kişisel motivasyonlarla nasıl iç içe geçtiğine dair karmaşık bir tablo sunmaktadır. Bu istek, burada incelenen Halide Edib romanlarının erkek kahramanların davayı benimserken kadın kahramanın aşkını kazanmayı önemsemesiyle benzerdir. Kadın kahramana duyulan aşk Oğuz, İhsan ve Neyyir'in toplumsal ülkü edinmesinde rol oynar. Demir: "Demek Hazin mefkûreye birlikte çalışacak, onun muhabbetini millete çevirecek sevgili bir yardımcı olmayacaktı. Arkadaşı değil, maksadı, gayesi olacaktı" (Tek 73-74) dediği satırlarda aşktan bağımsız bir milliyetçi ideal tasavvurunda olmadığını beyan eder.

İhbar edilerek Rus polisi tarafından tutuklanan Demir, romanın sonunda ateşlenerek hasta olur. Gördüğü kötü rüyalar eşliğinde "henüz bilmediği, tanımadığı beşeri arzular ve maddi ıstıraplarla Hazin'i ist[er]" (Tek 103). Öleceğini düşününce davasını Hazin'e vasiyet eder. Ölüme teslim olmasını ise Hazin'e olan aşkı ile ilişkilendirir: "[S]izsiz yaşayacağımı zannettiğim için ölüyorum... Sizin aşkınız önünde eğilmek istemediğim için ölüyorum" (Tek 104). Demir annesinin kaybıyla yöneldiği milli ülküye sarılırmıştır, Hazin ise Demir'in kalbine gömdüğü aşkı yaşatma vasiyetiyle Semerkant'a gider, Demir'le tamamlanmamış aşk hikâyesinin etkisiyle onun davasını benimser. Neyyir, Hazin'in aşkını kazanma umuduyla cepheye koşar. Bu durum, vatanperverlik idealinin bireysel ilişkilerden bağımsız gelişmediğini; daima bir aracı unsur barındırdığını gösterir. Hazin'in şu ifadeleri de bu durumu kanıtlar:

Aşkımın mucizesiyle seninle yaşayacağım, senin olacağım Demir. Her yenilen müşkülattan sonra biraz daha seninle birleşerek, vazifemin en güç ve en yüce noktasında senin ruhunla yaşayarak, senin dimağınla düşünerek, senin ilahi kalbinle hissederek, senin müstesna mevcudiyetini kendi vücudumda saklayarak senin olacağım Demir. Sevgilim! (Tek 127)

Demir'e ulaşamaması ve onu zihninde yaşatması, Hazin'in tatmin edilmemiş arzularına kutsallık atfetmesine yol açar. Bu durum, romanın ideolojik yapısını şekillendiren arzu dinamiklerinin merkezi rolünü vurgular. Milliyetçi bir romanda ideolojik söylem hayati önem taşıırken, aşk olgusu, davanın bu niteliğini aşarak karakterlerin seçimlerini etkiler. Sonuç olarak, tatmin edilmemiş arzular ve sevilme özlemi, karakterlerin milli kimliklerinin oluşumunda belirleyici bir faktör olarak öne çıkar. Müfide Ferit Tek'in 1918'de yayımlanan *Aydemir* romanı üzerinden yapılan bu incelemede, ana karakterlerin sevilme arzusunun kurgusal bütünlükten ayrılması durumunda, millî benlik inşasını sağlayacak farklı nedenselliklerin ortaya çıkmayacağı iddiası öne sürülebilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın sonucunda milliyetçi duyarlılıkla kurgulanmış söz konusu romanlarda idealize edilen ideolojik mesajın benimsenmesinin Jameson'ın terminolojisiyle çeşitli "alegorik" temsillerden bağımsız "psikanalitik"

temsillerden bağımsız psikanalitik duygusal itkilere bağlı olduğu gözlemlenmiştir. İncelenen romanlar, idealize edilen kahramana duyulan aşk ve arzu olmadan millî idealler etrafında toplumsal bir kimlik kazanma çabasının anlamlı olmadığını ortaya koyar. Halide Edib'in bu çalışmada incelenen romanlarında, milliyetçi kahramana yönelik aşkın, milliyetçi idealle doğrudan bir ilişkisi bulunmadığı vurgusu, aşk ve ideolojinin birbirinden ayrılarak kurmacada yer aldığına işaret eder. İki romanda milliyetçi davadan ziyade doğrudan ideal kadın kahramana duyulan arzu öne çıkarılır. Bu durumla kadın kahramanın ideolojik bir çerçeveye hapsedilmeden sevilme veya sevmeye olasılığı da yansıtılmak istenir. Hatta Halide Edib'de bazen aşk, milliyetçi ülkünün önüne geçen bir tema olarak sunulur. Benzer nitelikte Müfide Ferit'de de aşk ilişkisinde kavuşamama durumu milliyetçi ideal arayışını doğurur. Dolayısıyla, karakterlerin aşktan bağımsız millî hedefler belirlemesi *Aydemir* romanı için de mümkün görünmez.

Fredric Jameson'ın "ulusal alegori" kavramı ışığında incelendiğinde, Demir karakteri Türkistan Türklerinin kültürel asimilasyona karşı Turancı idealini temsil ederken, Hazin, Osmanlı toplumunun Turancı emellerini yansıtır. Neyyir ise köhne düşünceleriyle Jön Türkleri simgelemektedir. Neyyir'in Hazin'e olan karşılıksız aşkı ve zorla evliliğe sürüklenmesi, Jön Türklerin toplum nezdindeki kabul görmeme durumunu alegorik olarak ifade ederken, Trablusgarp'taki ölümü ise bu kesimin halk tarafından benimsenme umudunun boşunallığına işaret etmektedir. "Alegorik" okumaya olanak tanımakla birlikte, romanda ulusal hedefe yönelmedeki temel itki, karakterlerin kayıplar ve ayrılıklar neticesinde yaşadıkları duygusal boşlukla ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla tematik yapıda ulusal temsillerden çok; duygusal ilişkiler belirgindir.

Böylece incelenen üç romanda da yalnızca bireysel hikâyeyle ulusun yazgısının örtüştüğü alegorik bir yapı yerine; kahramanların birbirlerine duydukları aşkın ve duyguların da öne çıktığı bir tematik bütünlük söz konusudur. Bu seçim, bireyin yaşantısının öne çıktığı modernleşme ideolojisinin milliyetçi içerikteki romanlarda dahi merkezileşmesine atılan bir adım olarak değerlendirilebilir. Keza kadın kahramanların siyasi hedefleriyle kamusal alanda edindikleri kimlik de modernleşmeyle tahsis edilmesi umulan yeni toplum düzeninin romandaki izdüşümüdür.

KAYNAKÇA

- Adak, Hülya. "Otobiyografik Benliğin Çok-karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet." *Kadınlar Dile Düşünce*. Derleyen Sibel Irzık ve Jale Parla. İletişim Yayınları, 2004.
- Adivar, Halide Edib. *Vurun Kahpeye*. Hazırlayan Mehmet Kalpaklı ve Gülbün Türkgeldi, Can Yayınları, 2007.
- Adivar, Halide Edib. *Ateşten Gömlek*. Hazırlayan Mehmet Kalpaklı ve Gülbün Türkgeldi, Can Yayınları, 2007.
- Adivar, Halide Edib. *Yeni Turan*. Hazırlayan Mustafa Çevikdoğan, Can Yayınları, 2014.
- Aksoy, Nazan. *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet*. İletişim Yayınları, 2009.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*. Metis Yayınları, 1995.
- Binyazar, Adnan. "Halide Edib Adivar: Türk'ün Ateşle İmtihanı- Ateşten Gömlek- Vurun Kahpeye." *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı*. Hazırlayan Mürşit Balabanlılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, ss. 24-71.
- Bora, Aksu. "Annesiz Kızlar: Modern Babaların Modern Kızları." *Folklor/ Edebiyat*, c. 16, s. 61, 2010, ss. 7-15. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/255254>
- Durakbaşı, Ayşe. *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İletişim Yayınları, 2012.
- Jameson, Fredric. "Çokuluslu Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Edebiyatı." *Modernizm İdeolojisi*. Metis Yayınları, 2008.
- Kandiyoti, Deniz. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Haz. Beril Eyüboğlu, Müge Gürsoy Sökmen. Çeviren Aksu Bora ve diğer, Metis Yayınları, 2011.
- Najmabadi, Afsane. "Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak." *Vatan, Millet, Kadınlar*. Derleyen Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, 2013.
- Seyhan, Azade. *Dünya Edebiyatı Bağlamında Modern Türk Romanı: Kesişen Yazgıların Hikâyesi*. Çeviren Erkan Irmak, İletişim Yayınları, 2014.
- Sirman, Nükhet. "Kadınların Milliyeti." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* içinde, 4. Cilt, Editör Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, 2009, ss. 226-244.
- Sünbülöğlu, Nurseli Yeşim. "Ulusun umudu ve felaketi erkekler: Milliyetçi kadın yazarların romanlarında erkeklik kurguları (1918-1951)." *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. Derleyen İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, 2012, ss. 509-537.
- Tek, Müfide Ferit. *Aydemir*. Kaknüs Yayınları, 2008.
- Yavuz, Ayşe Duygu. "Halide Edib Romancılığında Aşk-Dava İkiliğinde Kadın Rolündeki Kırılmalar." *Varlık*, Haziran, 2016.

- Yavuz, Ayşe Duygu. *Arzuyu Millîleştirmek: 1909-1928 Arasında Yazılmış Romanlarda Kadın Kimliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi), 2018.
- Yuval-Davis, Nira. *Cinsiyet ve Millet*. İletişim Yayınları, 2010.